

**MEHMET AKİF ERSOY'UN DİNİ DUYGU VE DÜŞÜNCELERİNİN
KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ**

Musa Kazım GÜLÇÜR
S.Ü. İlahiyat Fakültesi
Din Eğitimi Anabilim Dalı
Araştırma Görevlisi

Mehmet Akif, sancılı bir dönemin şairidir. dini duygu ve düşünceleri de o çalkantılı dönemin, ruhunda bırakmış olduğu pek derin etkilerle yoğrulmuştur. İnsan, Akif'in Safahat'ını, Safahat dışındaki şiirlerini, makalelerini, tercüme ve tefsirlerini sathi bir şekilde dahi tetkik edecek olursa; mazide kalmış dedelerimizin, ninelerimizin topyekün âh-u vahlarını, iniltilerini ve bazen de canhıraş feryatlarını duyar. Akif de, büyük bir gürültüyle gelmekte olan, ama maalesef pek çok kimsenin farkında bile olmadığı bu tehlikeyi avazı çıktığı kadar haber vermeye çalışan kısık bir sestir. Biz, bu makalemizde Akif'in dini duygu ve düşüncelerini belli bir tasnif dahilinde vermeye çalışacağız.

DİN

Akif, milleti bir arada tutan yegane unsurun "din" gerçeği olduğunu hassasiyetle belirtir:

"Müslümanlık sizi gayet sıkı, gayet sağlam,
Bağlamak lazım iken, anlamadım anlıyamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir,

Bunu bir lahza unutmak ebedi heybettir.
 Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...
 Son siyasetse bu hiç böyle siyaset yürümez.
 Sizi bir aile efradı yaratmış yaradan,
 Kaldırın ayrılık esbabını artık aradan
 Siz bu davada iken yoksa, iyâzen billah,
 Ecnebîler olarak sâhib-i mülkûn nâgâh (1).

Mütefekkirlerin dini pek anlamadıklarını, İslâm'ın ruhunu telakkide gayet yanlış olduklarını belirtir. Akife göre ayet din, ilerlemeye mani olsaydı, İslâm'ın o başlangıçtaki bu döndürücü süratle yayılışının imkansız olması gerekecekti. Din ilerlemeye engel teşkil etseydi, o seçkin asır yüce bir uygarlığı yüklenip ortaya çıkamazdı. İslâm'ın ruhunda sınırsız bir tekâmül cevheri bulunmasaydı, İslâm öncesi asırlarda vahşet ve katılığa dalmış bulunan, hatta evladını diri diri gömmekten zevk alan insanlık yüce bir hale gelemezdi (2).

Daha günümüzden yüz sene öncesinde kendi çağını "bilgi çağı" olarak nitelendiren Akif, dinin sadece korunması için bile okur-yazar olunması gerektiğini ihsas eder:

Zaman zaman-ı ulûm olmasaydı böyle, yine,
 Kemâl-i şevk ile madem atılmışız dine,
 Okur-yazar olacaktık siyâneten dini:
 Onun maarife vabeste, çünkü te'mini (3).

Müslümanlık, ancak bir gayret dinidir. Hakiki müslümanlık en büyük bir kahramanlıktır (4). Şayet bu ülke çiğnenmek ve zelil bir hayat yaşamak istemiyorsa İslâm'ın koruyuculuğuna sığınmalıdır (5). Akif, ülkenin parçalanmaması için dinin en kuvvetli bir bağ olduğunu düşünmekte, ırkçılık cereyanlarının en medenî, en gelişmiş ülkeleri bile birbirine düşererek yok ettiğine inanmaktadır. Hatta kendisi, bir zaman ırkçılık cereyanlarını önleyici bir teklif de ortaya atmış, ancak bu faaliyet, fedakarlık ve gayret gerektirdiğinden olsa gerek ilgililer bu teklifi kulak ardı etmişlerdir (6). Bu konu ile ilgili olarak bir makalesinde de şöyle demektedir: "Allah aşkına olsun gerçek din ile gösterişi birbirinden ayıralım. Tamamı canlı olan İslâm dinini, bilgisizliğimize, tenbelliğimize ve anlayışsızlığımıza bir delil yapmayalım. Dinin özünü, Allah'ın kitabından ve hadislerden alamıyorsak; Allah'ın kitabı ve Peygamberin sünneti ile amel eden müslümanları kendimize önder kabul edelim (7).

Akif, doğuyu dolaşıp gelmiştir. Din adına görmüş olduğu şeyler oldukça üzücüdür. Şöyle diyor:

Kasap görmüş koyundan beş beter yılgın cemaatler
Tezellüler, tazarrular, esaretler, şenaatler;
Cemaatsiz imamlar, kirli yüzler, secdesiz baslar
Gaza namıyla dindaş öldüren biçare dindaşlar (8).

I. Dünya Savaşı sırasında görevli olarak gittiği Berlin'den sonra 1915 yılının Mayıs ayı sonunda yine resmî ve vatanî bir görevle Arap Yarımadasına bir seyahati olmuştur. Bu seyahati esnasında ilham duygularıyla yüklü "Necid Çöllerinden Medine'ye" adlı şiirini yazmıştır. Bir gün ezanlar okunmuş, topluluk da saf halinde namaza durmuştur. İşte o andaki duygularını şöyle dile getiriyor:

Önümde ümmet-i mazlûmesiyle peygamber;
Gözümde sel gibi yaşlar, içinde titremeler,
Ne ihtiyarına sahip, ne itiyadına râm,
Bu girdâb-ı ibâd ortasında bî-ârâm (9).

Yine, Medîne'de Hz. Peygamber'in kabri baş ucunda dua etmektedir. Tam o sırada iri-yarı Sudan'lı bir siyâhî: "Yâ Rasulallah" diye haykırarak Bâbu's-Selâm tarafına gelir. Bu zat, kabri çevreleyen demir parmaklıklara sarılır ve Sudan'ı nasıl yaya olarak geçtiğini, Tihame çöllerinde üç ay nasıl kızgın güneş altında çeşitli zorluklara katlanarak yürüdüğünü, hiç uyumadığını, doğadaki varlıklarla hasbihal ettiğini, hasretler çekerek buraya geldiğini, ama bu hasretinin sonunda kabri çevreleyen bu demir parmaklıklarla karşılaştığını belirterek:

Demir nikâbini kaldır mezâr-ı pâkinden
Bu hasta ruhumu ayırma artık hâkinden
Nedir o meş'ale? Nûrûn mu? Yâ Rasulallâh!

der ve oracığa yığılır. Ölmüştür artık. Akif, bu olayı öyle derin hislerle dile getirir ki gözünüz önünde cereyan ediyor zannedersiniz (10).

ULUHİYYET

Akif;
Ya Rab, bu yüreklerdeki ses dinmek mi?
Senden bir daha emr-i sükûn inmeyecek mi? (11)

derken, Allah'ın, yaptığı işlerden dolayı sorgulanamayacağını bilmiyor değildir:

Lâ yüs'el'e binlerce sual olsa da kurban

İnsan bu muammâlara dehşetle nigezbân (12).

"Tevhid yahut Feryad" adlı şiirinde zulmün saldırgan kılıcının dünyayı yakıp yıktığını, rastgele kesip biçtiğini belirterek: "Ey Allah'ım, bunlar hep senin emir ve işaretlerinle mi olmaktadır? (13)" diyor. Burada da sanki Akif, zulmün Allah'ın emirleriyle meydana geldiğine inanıyor görünse de, böyle olmadığı 1907-1909 yılında diktatörlüğüyle tanınan İran Şahı Muhammed Ali için, Mithat Cemal Kuntay ile müştereken yazmış oldukları şiirde açık bir şekilde görülebilmektedir. O yıllarda İran'da büyük katliamlar meydana gelmişti. Şiirinde: "Hayır... Bunları Allah'a yüklemekte bir mana yok. Cenâb-ı Hak -hââ- hiçbir zaman caniye yardım etmez" (14) diyor.

Ahlâk'a yücelik veren ne irfan ne de vicdandır. Şayet gönüllerden Allâh korkusu kaldırılırsa, vicdanın ve bilginin hiç bir tesiri kalmayacaktır (15). Bir toplumda Allâh korkusu hakim olursa, bu toplum da bütün dünyaya sahip ve bütün milletlere efendi olacaktır (16).

CAMİ -EZANLAR- İBADET

Akif, cami konusundaki duygularını şöyle belirtir: Cami, bir ibadet evi olmaktan da öte, ibadetlerin mabed şeklinde Allâh'a yükselişidir. Bu, sadece bir görüntü değil, Hakk'ın cemaline vasil olmuş hayranlar kafilesidir. Şüphesiz ki gökten inmiş değildir ama semavi bir hüviyete sahiptir. Allâh'ın, sınırsız, feyizli cilvesini içermektedir (17). Yine; o ışıklar âlemi karanlığın ne olduğunu bilmez. O kutsal yuva bugüne kadar hiç bir şekilde kirlenmemiş, bundan sonra da kirlenmeyecektir!.. Onu yücelten, sonsuza kadar yüce kalsın diye yüceltmiş... Sağnak sağnak manevi pislik yağıp dünyaları kirletse de, o yine temiz yine yüce kalacaktır (18). Minareleri de hayalinde birer ney'e benzeterek: "O taş yürekte bu sûzîşli nağmeler ne garip" (19) der. O; "ihtilâf-ı metâl'i sebebiyle küre üzerinde ezansız zaman yoktur" (20) diyor. İlk defa 8 Ekim 1908 tarihinde Sırat-ı Müstakim dergisinde yayınlanan "Ezanlar" şiirinin başında da belirttiği üzere, gerçekten her an dünyanın yeni bir noktasında ezan vakti olmakta ve orada ezan okunmaktadır. Çünkü ezan vakti güneşin hareketleriyle a-yarlıdır. Dolayısıyla kâinatın yaratıcı fasılasız olarak her an anılıp, insanlar ibadete çağrılmaktadır. Ona göre; bu kutsal haykırış dalga dalga göklere yükseldikçe, göklerden de Allâh'ın kudret sıraları bütün azameti yeryüzüne inmeye başlar. O zaman lisân-ı hâl ile her an Hakk'ı ezberden zikreden kainat varlıkları, nurlar nuru o kudret sıralarından yüz yüze feyz almaya başlarlar. Çünkü, artık gecenin karanlığı da, seherin aydınlığı da cânân'ın (Allâh'ın) tecellisiyle dolup taşmıştır (21).

Namaz kılan cemaatin halini de coşkun duygularla dile getirir. Saf saf olup ibadete yönelen bu birlik aleminin vakur havasına Allâh'ın ebedi rahmet nefhasının estiği hissedilmektedir. Binlerce kişinin gölgeyi andıran birliğini hareketlendirip ona yön veren bu kutsal nefhadır. Bu nefesle, canların tepeden tırnağa bütün zérreleri ürpermekteydi. Mabed, içini dolduran mü'minlerin ibadet uğultularını duydukça, kapı ve duvarlarından onların feyzini artıracak sesler aksettiriyor... İbadetin feyziyle yanmaya başlayan ruhlar, eriştikleri ilâhî tecelliye dayanamayacak kadar yorgun düşüyor... Gözler hiç ayrılmayacakmış gibi kendine geçiyordu... (20).

AHİRET-KADER-TEVEKKÜL

Akif'in bu konuda "Ahiret Yolu" adlı bir şiiri vardır. Bir cenaze töreninden ilham alarak yazdığı bu şiirde duygularını şöyle dile getiriyor:

Senin en son serîrindir şu bî-perva uzanmış taş,
Ki nermin hâb-gâhından çıkar, bir gün vurursun baş!
Elinde yok halâs imkânı, mâ-dâme'l-hayat uğraş...
O, mutlak, sedd-i râhındır, aşılmaz... Muktedirsen aş! (23)

İnançlı kimse, bu dünya hayatını, ahiret adına hükmü yok bir şekilde kullanmaz. Dünya hayatını önemsemeyen, bu önemsememe telakkisi sonucunda ahirette her şeyin kendi emrine âmâde bir şekilde beklediğini sanan kimse hüsrandır. Çünkü insan, ekmeden, çalışmadan mahsül bekleyemeyeceği gibi, dünyayı da iyilikler-güzellikler adına değerlendirmeden de ötelede bir şey bekleyemeyecektir (24). İnsanın dilinden "ahiret" in düşmemesi değildir önemli olan. Üstelik bu tutum, divanecesine bir vehimdir. Bu tarz tutum devam ettiği sürece de sıfru'l-yed (elde sıfır) gidilir veyine sıfru'l-yed ortada kalınır (25).

Tedbir konusunda tembel davranıp, kaderi itham etmek, "kaderde varmış" demek yanlış bir davranıştır (26). Hatta insanlar, kendilerine bazı sorumluluklar yükleyen Kur'an'ın muhatabının neredeye Cenab-ı Hak olduğunu söyleyecek, sorumluluğu da Allah'a yükleyeceklerdir (27). Bu tür insanların kader anlayışı da dine karşı bir iftira, tevekkül düşünceleri de hüsrân içinde hüsrandır (28). Onun, "Azimden Sonra Tevekkül" başlıklı şiirini konumuza ait önemi sebebiyle buraya alıyoruz:

Allâh'a dayandım! diye sen çıkma yataktan...
Mânây-ı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdân!
Ecdâdını, zannetme asırlarca uyurdu;
Nereden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?

Üç kıtada, yer yer, kanayan izleri şahid:
 Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.
 Alemde tevekkül demek olsaydı atâlet
 Miras-ı diyanetle yaşar mıydı bu millet?
 Çoktan kürenin meş'al-i tevhîdi sönerdi;
 Kur'an duramaz, nezd-i İlahî'ye dönerdi (29).

GÖRENEK-UYANIKLIK-ÜMİT

Akif, 1900'lü yıllarda halkın genel temayüllerini tahlil ederken, onların hala göreneklere bağlı kalmayı düşündüklerini, Batı'nın tüm fikir ve yeniliklerini düşman saydıklarını, hatta kendi bünyelerinden çıkabilecek yerli ve haklı yenilikleri dahi reddettiklerini belirtir (30). Göreneğe, özellikle: "biz bunu atalarımızdan böyle gördük" düşüncesine karşı çıkar. Ona göre bütün alem-i İslâm bu derde düşmüştür. Uzak batıdaki bir müslümanla uzak doğudaki bir müslüman bir araya getirilirse hepsinin ruhlarından titrek bir sesle: "böyle gördük dedemizden" sözü duyulacaktır. Bu tür düşünüş, dinen yanlış sayıldığı halde bu kadar geniş dindar bir kitlenin bu yanlış tavrından dolayı da oldukça şaşırıldığını belirtmektedir (31). Ancak hemen belirtmeliyiz ki Akif, geçmişin silinip süpürülmesini, bir çırpıda yok sayılmasını istiyor da değildir. Hatta o, meşhur müfessir Fahrüddin Râzî için yazmış olduğu bir şiirinde, geçmişteki başarıları küçük görmeyip, onları takdir etmemiz gerektiğini belirtir, hemen arkasından da şöyle der:

Ben demem eldeki âsâr ile kaani olalım,
 Müteceddidlere, sa'y ehline mâni olalım!
 Gayret erbâbını hürmetle telâkki ederiz
 Ne demek? Çünkü biz onlarla terakki ederiz (32).

Daha 1912'li yıllarda sanki ülkenin istila edileceğini büyük kan akacağını, askerlerin silahtan arındırılıp ordunun terhis edileceğini görmüş gibidir. Eğer ülkenin maneviyatı düzelmezse düşmanların rahat rahat gelip bu mukaddes yurdu çiğneyeceğini belirttikten sonra:

Ey cemaat, uyanın! Yoksa hemen gün batacak.
 Uyanın korkuyorum: Leyl-i nedâmet çatacak! (33) der.

Zamanında cereyan eden sızlatıcı hadiseler karşısında insanlığın perişaniyetini kalbinin en derin köşelerinde hissetmiş ve bu şiirleri yazmak zorunda kalmıştı. Bu şiirlerin yazılabilmesi, yarayı kalpte hissedebilmeye bağlıdır. Kanaatimizce, gü-

nümüz dünyasının karmaşasını Akif kadar gönlünde hissedebilenler de hemen hemen aynı mısraları terennüm edeceklerdir. Dolayısıyla onun, hem ümitsiz hem de bazı mısraları itibarıyla Allâh'a isyankar olduğunu düşünmek hata olsa gerektir. Çünkü, yarayı ve acısını bu derecede hissetmesine karşın, akîdesini bozacak ye'se hiç bir zaman düşmemiştir. Şöyle diyor.

Ye'sin sonu yoktur, ona bir kerre düşersen
Hüsrâna düşersen, çıkamazsın ebediyyen (34).

Ona göre, Allâh'a inanma ile ümitsizlik bir kalpte yerleşemez. Öyleyse boynu bükük ve ümitsiz olmamak gerekmektedir. İnsan, kendi için hedefine ulaşamazsa dahi, gelecek nesilleri düşünerek, onlara merhameten ümitsizliği üzerinden atmalıdır (35). Çünkü, ümitsiz bir insanın faaliyetinde bulunması çok zordur.

Son olarak, merhum Akif'in bir kaç noktadaki görüşleri ile makalemizi tamamlamak istiyoruz.

Akif, mevlidi ve güzel sesli mevlithanları tasvib etmektedir. Daha önceleri neşri yapılmamış "said Paşa İmamı" adlı şiirinde (Hilvan, 15 Haziran 1931) bu tür hislerini dile getirir (36). "Bir Gece" adlı o muhteşem şiirinde de:

Medyûn ona cem'iyeti, medyûn ona ferdi.
Medyûndur o masum'a bütün bir beşeriyet... (37)

diyerek topyekün insanlığın Hz. Peygamber'e manen borçlu olduğunu belirtir. Yine, onun "Hasbihal" adlı şiiri de Peygamber efendimiz için yazılmış bir na'ttır. O'na karşı duyulan sevgi ve hasreti ifade etmek üzere nazm edilmiştir.

Akif'in makelelerinden anlayabildiğimiz kadıyla o, tasavvufa da oldukça sıcak bakmaktadır. Hatta, tasavvufu tenkid edenlerle uzun münakaşalara girmiş olduğu görülmektedir. Buna paralel olarak Mevlâna, İbn Arabî vb. meşhur mutasavvıflardan da "hâyrânlık"la bahsetmektedir (38). Ancak esefle belirtmek gerekir ki, bazı araştırmacılar "Asım" şiirindeki: "Türklere tasavvuf diye sürdüler olgun şırayı" cümlesine bakarak Akif'in tasavvuf karşıtı olduğunu belirtmektedirler. Halbuki söz konusu cümle, bu şiirdeki dört zattan biri olan "Köse İmam"a aittir.

Burada bir noktayı daha beyan etmeden geçemeyeceğiz. Yine bazı araştırmacılar, Akif'in "İkinci Arîzâ" (39) adlı şiirindeki:

Yetmez gibi vâiz kesilip ettiği kem küm,
İster edebiyata kadar, bulsa, tahakküm.

mısralarına bakıp, onun vâizleri tenkit ettiğini belirtmektedirler. Evet, Akif, bilgisiz vâizleri tenkit etmiştir ama bu mısralar ile değil. Çünkü, bu şiirin tamamı biraz dikkatlice okunduğunda bu şiirde Akif'in kendisine anlattığını görürüz. Zaten, mezkur mısraların arkasındaki cümleler bunu açıkça göstermektedir (40).

DİPNOTLAR (*)

(*) Bu araştırmada, tamamen, Hikmet Neřriyat'ça (1. Baskı, İstanbul 1992) yayınlanan "Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmet Akif Külliyyatı"ndan faydalanılmıştır. Söz konusu külliyyat İsmail Hakkı Şengüler'ce yayına hazırlanmış ve on (10) cilt olarak tamamlanmıştır. Dipnotlarda ilk rakam cilt, ikinci rakam ise sahife numarasıdır.

Musa Kâzım GÜLÇÜR

1) 2/88	21) 1/298
2) 2/112	22) 2/28-30
3) 2/348	23) 1/426-42
4) 3/58	24) 3/42
5) 3/60	25) 3/46
6) 5/292-294	26) 4/258
7) 5/163	27) 2/304
8) 4/22	28) 2/306
9) 3/174	29) 4/62
10) 3/178-184	30) 2/100
11) 1/44	31) 2/58
12) 1/44	32) 4/292
13) 1/46	33) 2/90
14) 1/238	34) 1/190
15) 3/26	35) 4/54
16) 3/28	36) 4/174
17) 1/10	37) 4/160
18) 2/14-16	38) 5/179-184
19) 1/306	39) 4/388
20) 1/298	40) 4/390